

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ТА ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ

Зенон Кузеля (23. 06. 1882, с. Поручин Бережанського повіту на Тернопільщині – 24. 05. 1952, м. Париж) – визначний фольклорист, етнограф, бібліограф, мовознавець, лексикограф, історик, редактор, видавець, просвітницький діяч. Освіту здобув у Львівському (1900–1901) та Віденському (1901–1906) університетах. У студентську пору очолював студентське Товариство “Січ” у Відні (1902–1904), був редактором ювілейного альманаху цього Товариства, професором Українського вільного університету, а з 1909 р. викладав у Чернівецькому університеті українську мову, там же редагував газету “Україна” (1912–1914), а згодом у Зальцведелі (Німеччина) – журнал “Шлях” (1919–1920).

У часи Першої світової війни з 1916 року провадив культурно-просвітницьку працю у таборі полонених у Зальцведелі, редагував табірні видання “Вільне Слово”, “Шлях”.

З 1920 року – у Берліні протягом 1921–1923 років редагував газету “Українське Слово”, продукцію видавництва “Українська Накладня” та “Українське Слово”, був кореспондентом щоденної газети “Діло”. З 1926 року З. Кузеля – професор Українського наукового інституту (Берлін), редактор його бюлетеня “Kulturberichte” та інформаційного органу “Цстиуордїше Korrespondenz”, з 1930 до 1936 року – голова Союзу закордонних журналістів. Після 1939 року проживав у Франції, Баварії (з 1945 року він – активний учасник підготовки першої частини “Енциклопедії українознавства”). З 1949 року до 1952 З. Кузеля очолював європейський осередок НТШ у Сарселі.

З. Кузеля, як уже відзначалося, був людиною надзвичайно широких захоплень і знань, глибокої освіченості, ерудиції. На полі української науки він залишив значний слід етнографа, історика літератури і науки. Відомо, що влітку 1904 р. за дорученням НТШ у Львові і Товариства австрійської етнографії у Відні було організовано наукову експедицію для антропологічно-етнографічного дослідження Бойківщини. До її складу ввійшли І. Франко, Ф. Вовк, П. Рябков та З. Кузеля. Експедиція працювала з 18 серпня до 24 вересня, і, як пише І. Франко, тільки два учасники – Вовк та Кузеля – працювали безперервно. На основі зібраних матеріалів постали цікаві розвідки та студії².

Вірування і забобони, спосіб виховання дитини в українському селі, забави, щоденні заняття, становище в родині й громаді, гігієна – ці та ще деякі інші зацікавлення розкривають багатоаспектну тему “Дитина в звичаях і віруваннях українського народу”³. Матеріали, нагромаджені збирачем і етнографом Марком Грушевським переважно у містечку Суботів та сусідніх слободах, згруповані за науковим принципом. Незаперечна цінність книжкового видання ще побільшується завдяки зусиллям З. Кузелі. Власне, він так опрацював матеріали збирача, що, як зазначав у рецензії І. Франко, до кожного важливішого моменту в студіях над українською дитиною “додавав або пояснення про етнологічні зв’язки свого моменту з міжнародними чи місцевими явищами в різних краях і у різних народів, або реєстри книжок, де говориться про такі самі явища”. Рецензент справедливо вважає, що практично З. Кузеля зробив усе, що “може дати сучасний стан науки для дослідження і вистудювання тих явищ, таких многоважних для розуміння традиції і життєвих звичок народу”⁴.

З. Кузеля опрацював значну кількість зібраних на півдні Київщини матеріалів до теми “Дитина в звичаях і віруваннях українського народу”, написав у жовтні 1907 р. передслово, а також розлогу розвідку “Про студії над дітьми” й умістив у 9-му томі “Матеріалів до українсько-руської етнології” (Львів, 1907. – 144 с.). У попередньому томі зібрано матеріали, що обіймають життя дитини від хрестин до пастушої пори, приблизно до 9–10 років.

Автор-упорядник, покликаючись на власний збирацький досвід, звертається до всіх фольклористів, етнографів із закликом систематично записувати та опрацьовувати зібрані записи.

Спіраючись на найважливіші праці О. Потебні, М. Сумцова, Х. Ящуржинського, В. Ястребова, П. Іванова, А. Малинки, М. Дерлиці, Д. Лепкого, Г. Коваленка, К. Горницького, В. Доманицького, В. Боцяновського, В. Милорадовича та інших дослідників, автор справедливо узагальнює, що слабо вивчені народна дитяча медицина, роль дітей в усній словесності, дитяча література як поле наукових обсервацій. З. Кузеля, як це помітив І. Франко, створив “дуже цінний

речевий і бібліографічний образ новочасних студій про дитину (пайдологію) і новочасних праць на користь якнайкращого виховання дітей”⁵.

Із фольклорно-етнографічних досліджень З. Кузелі зверну увагу на таку малознану працю, як “Слов’янські балади на тему: хлопець перебирається в жіночу одіж або каже занести себе в мішку до кімнати дівчини, щоб її звести” (Відень, 1906. – 38 с.).

Мотив перевдягання хлопця у жіночий одяг з метою зведення дівчини йде із середніх віків і на Заході став предметом різних народних поем, балад та переказів, згодом примандрував до Східної Європи. Слов’янські ж балади на цю тему нічого оригінального не витворили, вони, по суті, варіюють, видозмінюють відомі сюжети, будуючись, зрозуміло, на конкретних етнічних особливостях.

З. Кузеля як глибокий знавець уснопоетичної творчості різних жанрів проводить дослідження згаданої сюжетної лінії зіставним методом, тобто порівнює тексти і варіанти із збірок А. Вольфа (Відень, 1814), Й. Ербена (Прага, 1886), Ф. Сушіля (Брно, 1860), Я. Коллара (1835), Й. Челяковського (Прага, 1822), Ж. Паулі (Львів, 1838), В. Фракная (1841), Е. Жудая (Відень, 1898), У. Губера (Загреб, 1904), М. Драгоманова (Київ, 1886), В. Гнатюка (1899), Я. Головацького (Москва, 1878), В. Караджича (1866) та інших етнографів, фольклористів, міфологів і робить висновок, що словацький варіант є найкоротший і розгортає тему у найосновніших рисах; що цей варіант – один з первісних. Аналогічні чеські варіанти фіксують значно ширші і розлогіші епізоди. Автор має цілковиту рацію, коли стверджує, що “Балада про Матвія” перейшла від словаків до угорських українців, відтак поширилася в Галичині і далі. Дослідник, спираючись на найдавніші писемні джерела, простежує романські, італійські, німецькі та інші зразки.

Результатом історико-порівняльного методу є низка наукових висновків, що не втратили значення і в наш час: 1) народна поезія європейських народів “виказує велике багатство подібних мотивів, які повторюються у всяких відмінах (тут: у варіантах. – В. К.) у різних народів і перехрещуються дуже часто так, що часом тяжко розпізнати їх свояцтво, що дуже часто годі рішитися, чи приймати дане оброблене за окремий твір, витворений під впливом пануючих поглядів і курсуючих оповідань, чи дійсно згодитися на просте запозичення... Про самостійно витворене не можна дуже часто думати, особливо коли ся схожість не відноситься до одного якогось незначного моменту, лише до цілої ситуації або навіть до цілої теми; з другого боку, бракує часто даних, які б дозволяли нам привести аналогічні твори в ближчу залежність, коли їх відділяють більші простори або коли посередині народи не стояли зі собою в зносинах. Слов’янська балада стає в тім цілیم ряді варіацій одної популярної теми лише звичайним огнивом – і то не одним із найперших”; 2) аналізований баладний сюжет належить до найдавніших і найрозповсюдженіших на європейському континенті; мотив перевдягання чоловіка у жіночий одяг є “лишень частиною” баладного циклу і є найуживанішим у сюжетотворенні саме в середньовічних темах; наші балади “передають тільки загальнорозповсюджені середньовічні мотиви: думка про історичний підклад у баладах (про Матвія, Каріняно, Валєєвана та ін. – В. К.) не має найменшої правдоподібності... Де повстали ці мотиви, сього не можна рішучо сказати”.

Наукова тема традиційності народних вірувань – одна з тих, якій З. Кузеля надавав уваги⁷.

Поринаючи у старі книги, урядові звіти й акти, аналізуючи багатий архівний матеріал, дослідження О. Потебні, В. Антоновича, О. Левицького, Ф. Зубрицького, Я. Головацького, І. Вагилевича, І. Франка, Ф. Крауса, О. Шелля, Й. Негеляйна, М. Сумцова, П. Чубинського, А. Лебедева, М. Драгоманова, В. Гнатюка та інших, З. Кузеля показує, як ця тема розкривається у фольклорно-етнографічних студіях учених різних країн. Цікаво, що наукові спостереження й висновки вчених, а також і З. Кузелі, й нині не можуть бути відкинуті, бо таки віра “у поворот мерців з другого світа знана майже без виїмку на цілій просторони нашої землі...” (Причинки до народних вірувань з початком XIX ст. ... – С. 2). Автор подає чимало фактичного матеріалу у примітковому посторінковому банку, чим і націлює дослідників на можливе продовження розробки теми.

Однією з важливих граней етнокультурної діяльності З. Кузелі є його теоретично-методична праця, популяризація фольклорно-етнографічного набутку окремих представників української та світової науки. З цього поля варто звернути увагу на такі студії та розвідки: “Наші сільські оповідачі” (Січ: Альманах / Упоряд. З. Кузеля, М. Чайківський. – Львів, 1908. – С. 237–241), “Про

потребу і техніку збирання етнографічних матеріалів” (Чернівці, 1909. – 17 с.), “Лист Ол. Гатцука до Мікльошича” (ЗНТШ. – Т. 66. – С. 1–4), “Угорський король Матвій Корвін в слов’янській усній словесности, розбір мотивів, зв’язаних з його іменем” (Там само. – Т. 67. – С. 1–55; Т. 68. – С. 55–82), “Борис Грінченко як етнограф” (Львів, 1910. – 31 с.), “Ярмарки на дівчата: Причинок до української етнології” (ЗНТШ. – Т. 118. – С. 321–332), “Причинки до етнографічної діяльності Опанаса Васильовича Марковича” (Львів, 1925. – 12 с.).

Так, розмірковуючи над складниками створених народом казкових сюжетів, З. Кузеля веде мову про “спосіб представлення і кольорит”, “основну тему”, “споріднені мотиви” тощо. Кладучи казковий матеріал, його варіативність у пряму залежність від освіти, стану, віку, цілей творення оповідачем, учений згадує, як зустрічі з казкарями, іншими носіями уснопоетичних скарбів духовної культури через їхні “чудові твори духа” впливали на нього, формуючи науковий світогляд, високу моральність (“...не одна гадка, що нині увійшла в склад мого світогляду, запала тоді в моє серце”) (Наші сільські оповідачі. – С. 238). Зробивши схематичні записи у Жукові на Тернопільщині 28 березня та 24 вересня 1899 р., З. Кузеля подає цікавий фрагмент до характеристик таких носіїв і творців фольклорних сюжетів, як Дмитро Шагай та Михась Білик.

Невелика за обсягом праця “Про потребу і техніку збирання етнографічних матеріалів” розкриває перед початківцем основні теоретичні засади фольклорно-етнографічної діяльності, слугує значним методичним підґрунтям. Не меншою цінністю є і подана бібліографія підручково-посібникової літератури, фольклорних збірників та наукових розвідок як українських, так і зарубіжних дослідників, спеціальних журналів, інших періодичних видань (понад 100 позицій). Наприкінці публікується “Квестіонар (Запитальник. – В. К.) у справі записування похоронних звичаїв”, а також “Квестіонар у справі збирання народних загадок”.

У цьому ряду варто назвати й іншу невеликого обсягу студію З. Кузеля, у якій він, власне, подав деякі нові матеріали до етнографічної діяльності О. В. Марковича, зокрема його лист від 31 серпня 1858 р. до редактора “Черниговских губернских ведомостей” Олександра Шишацького-Іллича.

На терені фольклорно-етнографічної науки З. Кузеля виявляв найширший інтерес: він не тільки писав фундаментальні дослідження і розвідки, а й завдяки добрим знанням провідних європейських мов простежував різні аспекти науки у багатьох країнах, писав тематичні огляди та оперативні рецензії у спеціальній та загальнодоступній пресі. Найактивнішим періодом є 1903–1906 роки, коли З. Кузеля на сторінках ЗНТШ буквально з номера в номер публікує огляди, рецензії на фольклорно-етнографічні книги, окремі дослідження журнального типу, готує бібліографічні огляди фольклорних, етнографічних вітчизняних і зарубіжних часописів. З найважливіших публікацій зверну увагу на такі: “Антропільогічні й археольогічні часописи за рік 1903” (ЗНТШ. – Т. 63. – С. 1–20), “Етнографія в часописах за рік 1903” (Там само. – Т. 64. – С. 1–17), “Антропільогічні і археольогічні часописи за 1905 рік” (Там само. – Т. 77. – С. 183–202), “Етнографія в західноєвропейських часописах за 1905 рік” (Там само. – Т. 78. – С. 179–202; Т. 79. – С. 165–210), “Етнографія в західноукраїнських часописах за 1906 рік” (Там само. – Т. 85. – С. 159–190), “Етнографія в західноукраїнських часописах за 1906 рік”. Часописи територіяльні (Landeskunde) й історичні. Часописи історично-літературні, фільольогічні і педагогічні” (Там само. – Т. 87. – С. 102–165), “Антропільогічні й археольогічні часописи за 1906 рік” (Там само. – С. 189–205; Т. 88. – С. 189–198). Чимало оглядів, рецензій, дискусійних дописів, реплік, спростувань з питань етнокультури вміщено З. Кузелею на праці німецьких, іспанських, польських, чеських, російських дослідників. Так, з німецьких етнографів, фольклористів у поле його обсервацій потрапляють праці Г. Плосса, А. Вайсберга, Ф. Органа, Д. Петтерманса та ін. Для прикладу, неабиякий інтерес у науковців викликали відгуки З. Кузеля на книги, окремі часописні публікації: Ф. Брауна “Разысканія в области готославянских отношений” (СПб., 1889. – 392 с.) (ЗНТШ. – Т. 54. – С. 1–36), “Archiv für Anthropologie im Jahre 1903” (Там само. – Т. 63. – С. 7–9), Г. Баба “Geschlechtsleben, Geburt und Missgeburt in der asiatischen Mythologie (Zeitschrift für Ethnologie. Ein Beitrag zur Geschichte der Völkerkinde)” (Там само. – Т. 85. – С. 191–193), Е. Лемке “Das Fangteichensoiel” (Там само. – С. 234, 235), Р. Андрее “Der Ursprung der amerikanischen Kulturen. Ein Ueberblick (Sitzungsberichte der Anthropologischen Gesellschaft von Wien, 1906)” (Там само. – Т. 87. – С. 206, 207), Ф. Піттера “Einwanderung – und Besiedlungsverhältnisse der Vereinigten Staaten von Brasilien im Jahre 1910” (ЛНВ. – 1909. – Т. 66. – С. 411–416). З. Кузеля пильно стежив за працями з етнографії, археології, антропології польських учених Е. Маєвського, Е. Богуславського, К.

Потканського, Ю. Кулаківського, В. Кетчинського, Е. Весловського та ін. Неабияку цінність мають доповнення З. Кузелі до рецензованої двотомної німецькомовної праці Е. Богуславського “Історія слов’ян” (Краків; Варшава. – 1888. – Т. 1; 1889. – Т. 2) (ЗНТШ. – Т. 52. – С. 1–25), до виголошеного Ю. Кулаківським у Києві 1899 р. на XI археологічному з’їзді реферату “Карта Європейської Сорматії” (Там само. – Т. 54. – С. 1–36). З праць російських учених привернули увагу З. Кузелі дослідження В. Ключевського “Боярская дума древней Руси” (М., 1902. – 3-тє вид.) (Там само. – Т. 56. – С. 4–6), А. Веселовського “Из истории древних германских и славянских передвижений” (Там само. – Т. 57. – С. 18–36), Є. Голубинського “История русской церкви” (М., 1901. – Т. 1. – 968 с.) (Там само. – С. 4–18).

З. Кузеля полишив помітний слід в історії культури, науки. У його творчому доробку – значна кількість публіцистичних виступів культурологічної проблематики у періодичних виданнях, вагомий внесок у редакторсько-видавничу справу та організацію газетно-журнального процесу. А ще до цього набутку потрібно долучити його мовознавчу та скрупульозну бібліографічно-упорядницьку працю, аби бодай наблизитися до спроби досягнути обшири діяльності цього визначного вченого.

Проблемно-тематичні обрії зацікавлень, жанрове розмаїття potwierджують глибоку обізнаність, компетенцію З. Кузелі. Він як історик розмірковує над проблемою колишніх слов’янських територій (Ретра) (літопис політики, письменства і мистецтва: Тиждневий огляд за ред. С. Томашівського. – 1923. – 22 груд.), пише про невідомі твори М. Лисенка (Там само. – 1924. – 5 січ.), доповнює упорядковане Б. Лепким (Берлін, 1924. – Біб-ка “Українського Слова”. – Ч. 44) видання творів Я. Щоголіва (Там само), розкриває галицьким читачам основні віхи творчої діяльності визначного вченого-славіста Ватрослава Ягича (Там само. – 19 січ.), спростовує деякі помилкові твердження і доповнює авторів статей місячника музичної культури “Музика” (К., 1923. – Ч. 1–5) (Там само), розкриває цензурні справи 1923 р. у Києві, Харкові, Одесі (Там само). Значно розширює фактичними матеріалами впорядковану О. Яремченком книгу “Основи пластунства з 17 малюнками в тексті” (Берлін, 1923) (Там само. – 26 січ.), оповідає читачам про посереднє між чехами і словаками плем’я чанаків (Там само), повідомляє про долю архіву князя Репніна (Там само. – 2 лют.), акцентує увагу на історико-літературних виданнях Українського наукового інституту книгознавства у Києві (Там само. – 9 лют.), публікує велику антропологічну розвідку-есеї про німецького вченого Фелікса Люшина (Там само. – 16 лют.), нарис про мужицького письменника і громадсько-культурного діяча Арношта Муку (Там само. – 15 берез.), оглядає українські, німецькі, чеські, болгарські, польські часописи культурологічного характеру, аналізує художню цінність перекладу повістей М. Гоголя німецькою мовою (лейпцизькі та берлінські видання 1923–1924 рр.) (Там само. – 1 берез.), репрезентує ряд шевченкознавчих студій про народнопісенні мотиви “Черниці Мар’яни” (Там само. – 8 берез.), про інших українських літераторів: І. Манжуру (Там само. – 19 квіт.), М. Гоголя (Там само. – 26 квіт.).

У полі обсервації вченого – наукові бібліотеки, наукові товариства, оперні, оперетні та інші музичні постановки на європейських сценах, культурні осередки товариств і партій за кордонами України, інші питання.

З. Кузеля має значні публікації з культурологічної проблематики, що розсіпані в періодиці. Так, публікуючи статті про українську видавничу справу й українську пресу у зальцведельському “Вільному Слові”, Кузеля веде значну пропагандистсько-просвітницьку роботу серед полонених українців. Відтак збирає публікації, укладає їх в окрему збірку, до якої долучає і бібліографічний покажчик з українознавства (рік 1918 на Україні. – Зальцведель, 1918. – 40 с.).

З-поміж інших публікацій варто звернути вагу на такі: “Ціль і значінє студентських (кружкових) бібліотек” (Львів, 1910. – 39 с.), “Богдан Лепкий у Німеччині (листопад 1915 – лютий 1926), Промова на святочній академії в “Українським Науковим Інституті” в Берліні” (Діло. – 1933. – 7–8 лип.), “Проф. Стан. Дністрянський як громадянин” (Там само. – 1930. – 14 січ.) та ін.

Перечитуючи та аналізуючи публіцистично-культурологічний пласт творчого доробку З. Кузелі, зверну увагу на документальний есеї, у якому простежено десятилітню працю Б. Лепкого для українства на терені Німеччини. Б. Лепкий прибув туди в листопаді 1915 р. на запрошення СВУ (на чолі з В. Дорошенком, М. Жуком, М. Меленевським, О. Скоропис-Йолтуховським) для проведення культурно-освітньої роботи серед полонених українців. Така широкомасштабна діяльність СВУ мала помітні наслідки в таборах для українців у Раштатті, Вецлярі, Зальцведелі,

змішаних – у Губені, Шпроттаві, Тухелі, Штаргарті та ін. Як стверджує дослідник, у різних таборах перебувало до 200 тисяч українців з України та інших місцевостей.

Професор Лепкий як переконаний патріот-державобудівник був палким прихильником політичної емансипації пригнобленого селянства, ентузіаст-проповідник найбільших естетико-етичних цінностей української культури. Він виступав з палкими промовами, викладами з історії української історії, літератури, культури, демонструючи при цьому велику майстерність укласти високий зміст у популярно-доступну форму. Так, у Раштатті аудиторія слухачів налічувала до тисячі осіб. Чи не найбільший успіх мали його реферати на теми: “Слово про похід Ігоря”, про Володимира Мономаха, Тараса Шевченка, Козаччину, про взаємовпливи європейської та української культур.

Б. Лепкий брав активну участь у вічах, у роботі різних таборових організацій, займався самодіяльним театром, підготовкою концертів, допомагав таборовій газеті “Громадська Думка” (виходила за редакційною участю В. Пачовського), заснував і тривалий час провадив таборову “кустарню” (робітня музичних інструментів, гончарний цех, токарня, рисунковий зал).

Коли ж 1918 року СВУ припинив діяльність у таборах, а з його допомогою ці функції перебрав на себе “Комітет культурної допомоги полоненим українцям в Німеччині”, Б. Лепкий і далі зостається серед полонених у Вецлярі. Саме тут народжуються його збірка “Доля” та незрівнянний цикл “Ноктюрн”. З кінця 1918 року Б. Лепкий активізує письменницьку і науково-дослідницьку працю, готує видання творів Т. Шевченка, а з 1919 року активно працює в “Українській військово-санітарній місії” (на початку 1919 року переїздить до Берліна), стає підпоручником місії у Вецлярі, членом зальцведельського “Шляху”, що виходить за редакцією З. Кузеля до осені 1920 року.

З 1921 року, переїхавши до Берліна, Б. Лепкий, за свідченням З. Кузеля, “стає зараз у центрі громадської й культурної праці” (спочатку мешкав на Кірхштрассе 8, відтак – у затишному будиночку у Ванзее): працює в “Українському Червоному Хресті”, займається справами “Української Громади” (двічі обирався головою), один з організаторів “Товариства вищої освіти”, що до заснування “Українського Наукового Інституту” займалося справами молоді. Б. Лепкий очолює окрему матурну іспитову комісію, чим допомагає найздібнішим українцям доступитися до вищих німецьких шкіл.

На багатьох берлінських маніфестаціях і концертах Б. Лепкий вражав не тільки українську, а й чужоземну публіку глибокою науковою ерудицією, ораторським блиском промовця. Особливе захоплення викликали його виклади на курсах українознавства, що відбувалися у приміщеннях українського посольства та “Української Громади”. Саме тут він як член редколегії газети “Літопис”, активіст видавництва “Українське Слово” докладає чимало зусиль, фахового дерзання до виходу у світ творів І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, Я. Щоголіва, антології української поезії “Струни”. Рівночасно працює з “Українською Накладнею”, де протягом 1922–1925 років вийшли його двокнижжя “Писання”, тетралогія “Мазепа”, зібрання писань М. Вовчка. А як член управи “Курсів заочної освіти”, що діяли при видавництві “Українське Слово”, впорядкував і опублікував граматику української мови.

Блискучу публіцистику, філософську логіку та наукову аргументованість демонструє З. Кузеля у статті “Півстоліття передової праці”, де показано, як під чужими ударами витворювалася незалежницька ідеологія української нації і в яких нелегких умовах ішла боротьба з рутенством, москво- і чужофільством, за творення всеукраїнства. Автор не у пафосно-захвальній тональності, а в ключі тверезо-аналітичного погляду веде мову про газету “Діло”, яка у багатьох з названих аспектів проклала шляхи до прояснення провідних думок, позицій. Газета, на думку вченого і публіциста, була “пробоевим провідником”, “регулятором зростаючих народних сил”. “Діло”, – зазначав у статті З. Кузеля, – було тим осередком і джерелом, з якого виходить новий почин, де творилося нове життя й підготовлялася плянова робота, звідки тисячі розбуджених до нового життя черпали не тільки знання й техніку народної праці, але й так потрібний і неоцінений запал до неї”. Саме в цьому і закодована неабияка популярність видання: газета переходила з рук у руки, від селян і до різнотипної інтелігенції – усіх цікавило, що “пишуть зі Львова”. Громадське читання, дискутування були настільки поширені, що новоприбула хвиля періодики (“Народ”, “Громадський Голос”, “Зоря”, “Руслан”, “Жите і Слово”, “Записки Наукового Товариства імені Шевченка” та ін.) не могла збити високу амплітуду всезагального інтересу до газети “Діло”.

Питання редакційно-видавничої практики, редакторсько-упорядницького та бібліографічного досвіду розкривають сьогодні маловідомі факти. Так, 1903 р. було організовано український німецькомовний часопис “Ruthenische Revue” (редактор Роман Сембратович), після смерті редактора справу ведення журналу перебрав Володимир Кушнір, перейменувавши видання на “Ukrainische Rundschau”. Як пише дослідниця, “журнал перетворився з суто політичного на культурологічне видання. Часопис мав за мету служити роз’ясненню українських проблем, подавати правдивий образ українського народу в усіх сферах духовного життя, а також у галузі політики, народного господарства, науки, літератури та мистецтва” (Федасюк Н. Естетична концепція часопису “Ukrainische Rundschau” (1906–1915) // Українська преса за межами України: Матеріали науково-теоретичної конференції / Упоряд. Н. М. Сидоренко. – К., 1996. – С. 27).

Редактор і видавець В. Кушнір залучив до співробітництва відомих учених, літераторів, мистецтвознавців, таких як З. Кузеля, Д. Дорошенко, М. Лозинський, М. Мочульський, Б. Лепкий, М. Дмитрієв, що “були покликані творити образ України як високоосвіченої, висококультурної нації зі своєю власною історією, традиціями, красним письменством та оригінальною мовою” (Там само).

1908 року у Львові Зенон Кузеля та Микола Чайківський видають альманах “Січ” до 40-х роковин заснування у Відні однойменного Товариства.

Укладачі дотримувалися принципу не брати до уваги партійні переконання та суспільне становище, а, розіславши понад 15 тисяч листів, прагнули роздобути такі дописи, які б об’єднали в альманаховій книзі якнайбільше число січовиків. Дбали укладачі про пам’ятковий характер книги та, основне, намагалися через різноманітні та різножанрові матеріали подати “досить повний образ життя в “Січі” за цілий час її розвою” (с. 3).

Вміщено в книзі, що обіймає 538 с., 50 авторських дописів, значну кількість фотодокументів. Серед авторів – С. Яричевський, М. Грушевський, З. Кузеля, А. Вахнянин, М. Зобков, І. Франко, В. Темницький, В. Кобринський, В. Пачовський, К. Паньківський, О. Грицай, М. Чайківський, О. Назарук, С. Дністрянський, І. Копач, Б. Лепкий, Ю. Лебіщак, І. Бращайко, Г. Цеглинський, О. Турянський, Я. Гординський, Є. Озаркевич та ін.

Того ж року З. Кузеля упорядковує і видає збірник статей під назвою “Історичний огляд життя в студентських організаціях” (149 с.). Із вісімнадцяти статей, авторами яких були О. Назарук, О. Охримович, В. Темницький, В. Цмайло-Кульчицький, Б. Вахнянин, Я. Ганкевич, О. Брилинський, Н. Будка, М. Лаврів, Є. Козакевич, Г. Герасимович, Є. Гайдукевич, М. Чайківський, І. Перепелиця, М. Кордуба, О. Міхновський, В. Сімович, Л. Шепарович, чи не найглибшою та унікальною за предметом дослідження є “Історія віденської “Січі” доктора Зенона Кузеля (с. 81–101). Зазначу, що праця має шість розділів. Для її написання автор послуговувався протоколами Товариства, багатющим листуванням, а з друкованих джерел скористався дослідженнями М. Кордуби “Історія “Січі” (Січ. – Львів, 1898. – С. 5–24), М. Подолинського “Справоздане рочне товариства “Січ” у Відні” (Правда. – 1868. – Ч. 46. – С. 551, 552), значним емпіричним матеріалом з періодичних видань. У результаті маємо дещо переповнений перебіг подій Товариства “Січ” за перші двадцять п’ять років і водночас докладну розповідь за останніх п’ятнадцять літ. Перед читачем розгортаються період заснування та розквіту “Січі” (1868–1877), час нагінки соціалістами (1877–1893), усамостійнення, нарешті – відзначення 40-літнього ювілею.

Неабияку цінність має статистичний матеріал, який є своєрідним барометром. Ось, приміром, 1892 року Товариство налічувало сімнадцять членів, а 1903 – сімдесят чотири; якщо 1892 року бібліотека Товариства налічувала 2318 томів, то вже через рік – 2402; якщо 1895 року було визначено 215 книг, то 1897 – 565; якщо, скажімо, 1895 року Товариство одержало 157 листів, то відправило 630.

1 березня 1916 р. у Зальцведелі (Німеччина) вийшов у світ часопис полонених українців “Вільне Слово”, фактичними редакторами якого були П. Карманський (до 7-го номера, травень 1916 р.), а відтак З. Кузеля (з 49-го номера від 6 липня 1918 р.). З. Кузеля згодом очолив часопис для українців у Німеччині “Шлях” (Зальцведель, Grosser Stegel, 23; 1919–1920 pp.; виходив двічі на тиждень: у середу і суботу. Редагує Комітет Української Військової Місії. Видає Українська Військова ва Місія; в редакції газети були Б. Лепкий, О. Терлецький, В. Мороз; тираж – 3 тис. прим.), що використовувався “як засіб зв’язку між таборами і місією, яка була створена для

опікування біженцями і військовополоненими”. Тут друкувалися політичні, історико-соціальні, культурологічні матеріали, твори Т. Шевченка, О. Олесья, Б. Лепкого, ін. (див.: Сидоренко О. Українська таборова преса часів Першої світової війни: Анотований бібліографічний покажчик. – К., 1995. – С. 10, 14, 21).

Яке значення мало в тодішніх умовах друковане слово, писав З. Кузеля, згадуючи зальцведельську “Нову Зорю”: “Вже з кінцем 1915-го року виринула справа власної газети у наймолодшому з таборів, у зальцведельському, де на засіданні “національно-просвітнього гуртка” з дня 15-го грудня вирішено видавати різдвяну одноднівку під назвою “Нова Зоря”. Вибраний для цього редакційний комітет із п’яти членів погодив дуже добре коло справи і, хоч одноднівку прийшлося друкувати у Магдебурзі (власної друкарні ще не було, а зальцведельські друкарні не мали тоді українських черенків), вона вийшла в час у 1500 примірниках та була роздана на перший день свят здивованим зальцведельцям” (Кузеля З. Українські таборові часописи у Німеччині // Літопис політики, письменства і мистецтва. – Берлін, 1924. – 2 лют. – С. 48).

Непересічним фактом у творчому здобутку З. Кузелі є його публіцистична брошура “Рік 1918 на Україні”, де у популярній формі розкривається стан української преси, видавництва, шкільництва, культурної роботи в Україні. Для українських полонених додано і короткий покажчик книг з українознавства (62 позиції), – довідникову літературу, окремо словники, книги з української мови, письменства, історії, географії, культури.

1921 р. у Берліні З. Кузеля випустив невеличку збірку “В 60-і роковини смерті Тараса Шевченка” (31 с.), якою також продемонстрував уміння поєднати історико-літературну, публіцистично-наукову та упорядницьку працю. До видання увійшло кілька віршів Б. Лепкого, одне його оповідання (“Свої”) та чотири науково-популярні студії К. Вишевича “Українська державність у творах Т. Шевченка”, І. Полтавця-Острияниці “Підемо за ним”, І. Петрушевського “Чари рідного краю”, В. Сімовича “Нове народне видання “Кобзаря” Т. Шевченка (З передмовою до читача)”.

З. Кузеля неодноразово засвідчував своє фахове розуміння бібліографічної справи. Цю грань своїх наукових можливостей він блискуче виказує при укладанні ювілейного збірника творів Б. Лепкого з його життєписом, бібліографією творів та присвятами (Берлін, 1924), “Словаря чужих слів (12000 слів чужого походження в українській мові)” (Чернівці, 1910. – 368 с.), “Українсько-німецького словника” (разом з Я. Рудницьким як співробітники Українського наукового інституту в Берліні) (Лейпциг, 1943. – 1493 с.), а також довідникового характеру книг “Україна і церковна унія” (1930), “Handbuch der Ukraine” (1941).

Серед творців західноукраїнської бібліографічної школи З. Кузеля по праву називаємо серед таких найвизначніших учених, як В. Дорошенко, Є. Пеленський, Л. Биковський, І. Калинович, С. Сірополко (див.: Нечитайлюк М. Ф. Бібліографічна підготовка журналістських кадрів // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доп. та повід. міжнарод. наук. конф. 25–26 серп. 1995 р. / Відп. ред. Л. І. Крушельницька. – Львів, 1996. – С. 183). До речі, неабиякі знання З. Кузелі в бібліографічній справі засвідчує його інформаційно-аналітична стаття “Організація науково-інформаційної праці за кордоном” (Науковий Збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 1948).

м. Івано-Франківськ

1 Біографічні відомості див.: Енциклопедія українознавства: Словникова частина / За ред. проф. В. Кубійовича. – Львів, 1994. – Т. 4: Перевидання НТШ в Україні. – С. 1225; Погребенник Ф. Кузеля Зенон / Укр. літ. енциклопедія: У 5 т. – К., 1995. – Т. 3. – С. 86; розшукані архівні документи див.: ЦДАЛ. – Ф. 3с/309. – Оп. 1. – Спр. 9. – Од. зб. 185. – Арк. 11–11 зв. (лист від 20. 04. 1926 р. з Берліна до невстановленої особи); Спр. 11. – Од. зб. 243. – Арк. 1–7 (листи З. Кузелі з Відня від 25. 03. 1905, 5. 05. 1906, 2. 06. 1906, 27. 06. 1907 рр., з Микуличина від 24. 08. 1911 р. до І. Раковського у справі видання наукового журналу та з інших питань); Спр. 12. – Од. зб. 270. – Арк. 1? (“У справі Центральної наукової бібліотеки по українознавству в Німеччині” (Берлін, 21 січня 1932

р.); Спр. 67. – Од. зб. 977. – Арк. 81 (лист до НТШ з Берліна від 3. 04. 1936 р. у справі підготовки журнального випуску “Kulturberichte” до свят Т. Шевченка); Спр. 68. – Од. зб. 995. – Арк. 3 (лист З. Кузелі як редактора відділу україністики газети “Czernowitzer Allgemeine Zeitung”); Спр. 105. – Од. зб. 1549. – Арк. 1–12 (“Бібліографія писань Богдана Лепкого. Зложив Зенон Кузеля” (тут лише III частина, літературна; п. 111–239); Спр. 182. – Од. зб. 2807. – Арк. 11 (лист невідомої особи); Спр. 421. – Арк. 13 (листи до НТШ з Берліна від 8. 10. 1916 р.); Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 171. – Арк. 29–30 зв., 42–43 зв. (листи до бібліотеки НТШ з Берліна від 1. 12. 1935 р., 12. 02. 1936 р.); Спр. 182. – Од. зб. 2807. – Арк. 11 (лист з Берліна від 28. 11. 1935 р. до невідомої особи. Із змісту видно, що його адресовано працівникові архіву НТШ); Спр. 227. – Арк. 161–185 (листи до В. Гнатюка за 1906–1916 рр.).

2 Див.: Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 36. – С. 68–99; праця спочатку з’явилася німецькою мовою у віденському журналі “Zeitschrift für österreichische Volkskunde” (1905. – Bd. II. – № 1–2. – S. 17–32; № 3–4. – S. 98–115) під заголовком “Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland”. Український переклад подав журнал “Жовтень” (тепер – “Дзвін”). – 1972. – № 8. – С. 113–119; № 9. – С. 138–143.

3 Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г., обробив д-р Зенон Кузеля // Матеріали до української етнографії. – Львів, 1906. – Т. VIII. – 220 с.

4 Франко І. Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 37. – С. 238.

5 Там само. – С. 387.

6 Див.: Франко І. Празник святого спаса // Зібр. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 39. – С. 269; листи від 13 серпня 1904 р. до М. Зубрицького; від 29 липня 1905 р. до В. Гнатюка; від 29 вересня 1905 р. В. Ягича (нім. мовою) // Там само. – Т. 50. – С. 248, 270, 275, 277.

7 Див.: Причинки до народніх вірувань з початком XIX ст.: Упирі і розношене зарази // ЗНТШ. – Т. 80. – С. 1–17; Причинки до народніх вірувань з початком XIV ст. // Там само. – С. 109–124; Вірування гуцулів про бурі з останніх днів червня 1885 р. // Там само. – Т. 86. – С. 146–149; Посижіне і забави при мерци в українськiм похороннiм обрядi // Там само. – Т. 121–122. – С. 173–224, додаток: С. 129–160; бібліографічний список джерел до книги В. Гнатюка “Похоронні звичаї і обряди” (1912).